

במקום שאין אנשים השתדל להיות איש

חסידי אומות העולם*

היבטים היסטוריים ופדגוגיים

פתיחה

חסידי אומות העולם הם "האנשים הטובים" של תקופת מלחמת העולם השנייה והשואה. מעשיהם בולטים במיוחד בשל העובדה שהיהודים נרדפו בשנים ההן בכל מקום, ולא נמצאו כמעט מדינות וחברות שהגנו עליהם.

מדינות אירופה נחלקו בתקופה זו לארבע קבוצות עיקריות:

- בעלות בריתה - בדרגות שונות - של גרמניה (דוגמת הונגריה, איטליה וצרפת של וישי)
- מדינות כבושות (דוגמת פולין, הולנד ובלגיה)
- מדינות ניטרליות (דוגמת שווייץ ושוודיה)
- בעלות הברית הלוחמות בגרמניה (בריטניה וברית-המועצות).

יש בחלוקה זו הכללה מסוימת, שכן במדינות הכבושות היו מחתרות ופרטיזנים שלחמו בגרמנים, ואילו חלקים רחבים של ברית-המועצות נכבשו על ידי גרמניה. אולם למעשה גורל היהודים לא היה גורם שהבדיל בין מדינה למדינה, ובמובן זה שלטה גרמניה הנאצית באירופה כולה שליטה מלאה כמעט. יוצאות מן הכלל לעניין זה הן ברית-המועצות בפרקי זמן מסוימים וכן דנמרק ובולגריה, ועוד נחזור לשתיהן בהמשך. בנסיבות אלה בעת שיהדות אירופה כולה היתה נתונה בסכנת השמדה, קמו יחידים וקבוצות שנהגו אחרת, שבחרו לסייע ליהודים ולנסות להצילם תוך סיכון עצמי לעתים עד כדי הקרבת חייהם.

ברשימה זו נציג את חסידי אומות העולם ופעולתם ממספר נקודות, תוך הדגשת ההשלכות הערכיות והמוסריות של מעשיהם. יוצעו כאן דרכים אחדות לשילוב הנושא והדוגמאות שנביא בהוראה ובפעילות חינוכית. ראוי לציין כבר בראשית הדברים שנושא זה מתאים מאוד גם לעבודה עם תלמידים צעירים, ויכול בהחלט להיות מוקד לעבודה בתקופה הסמוכה ליום השואה.

כיצד מוגדר חסיד אומות העולם?

המושג חסיד אומות העולם, שהוא המושג הרווח והמקובל לציין לא-יהודים שנהגו ביהודים מתוך יחס אנושי או הרבו להיטיב עמם (ההגדרה לפי מילון אבן-שושן), לא נוצר בהקשר של תקופת השואה אלא קיים כבר במקורות חז"ל. בהתייחסות לתקופת השואה קיבל המושג ממד נוסף ומשמעותי עוד יותר מן הניסוח שלעיל. בחוק הזיכרון לשואה שחוקקה הכנסת בשנת 1953, קיים סעיף המתייחס לחובת ההנצחה של מי שהצילו יהודים בתקופת השואה. החוק מדגיש שהתואר הזה יינתן למי שסיכנו עצמם למען הצלת היהודים ולא עשו זאת בשביל בצע כסף למשל.

הסבר המושג על ידי ההגדרה הלשונית ותיאור תולדותיה בקיצור, כמו גם ההבנה שקיימת חקיקה של הכנסת המחייבת הנצחה של מצילי יהודים ב"יד ושם", שהוא מוסד ממלכתי, נותנים בידי המורה - או בידי תלמידים המעוניינים לעסוק בנושא זה - דרך טובה לפתוח את הדיון בנושא. הפתיחה באמצעות הגדרה מן המילון מדגישה את עובדת קיומם של אנשים כאלה לאורך ההיסטוריה היהודית ואת המודעות של חז"ל למשל לצורך להפגין את ההוקרה כלפיהם. בה בעת מאפשרת ההגדרה הלשונית להדגיש את הייחוד של הגדרת המושג בהתייחס לתקופת השואה. מכאן מתבקשת עתה כמעט מאליה העמקה והרחבה בשאלת ייחודם של חסידי אומות העולם בתקופת השואה.

מרכיב מרכזי של ייחוד זה נזכר בפתיחה לעיל: הניגוד החריף והקיצוני בין היחס הכולל כלפי היהודים בארצות אירופה ובין אופן התנהגותם של חסידי אומות העולם. הדגשת הניגוד הזה מבליטה את משמעותה האנושית והערכית של פעולת ההצלה ובכך חשיבותה.

על מהות ההכרעה לפעול להצלת יהודים

מבחינה חינוכית חשוב לימוד נושא זה משום שהוא עוסק ביחיד הנדרש לקבל הכרעה מוסרית. הכרעות מסוג זה נדרשו לא רק בתקופת השואה. בני אדם בכל מקום ובכל זמן צריכים להחליט החלטות שמשמעותן ערכית, ולפעמים יש הכרח אף להסתכן בקבלת החלטות כאלה. השואה היא אירוע היסטורי שניתן לתארו כקו השבר של התרבות האירופית כולה, כתקופה שבה האכזריות הגיעה לממדים קיצוניים שלא נודעו עד אז. זו הייתה תקופה שבה רצח בני אדם מתוך אידאולוגיה הפך להיות מרכיב מרכזי בהוויה של עם שלם ושל רבים מן העמים שסייעו לו.

חסידי אומות העולם מהווים מעין תמונה הפוכה לתמונה ששלטה אז. במקום שרוב בני האדם הולכים עם הזרם ואינם עוסקים למעשה בשאלה הערכית הגלומה בכך גם כשהזרם עכור, חסידי אומות העולם הם האנשים המתעכבים לשאול. הם האנשים שגם אם הם שייכים לכלל מסוים, בעל ערכים טוטליטריים וכופים, הם אינם מוחקים את עולמם הפנימי. במקרים מסוימים נראה שהמצב הקיצוני של השואה הוא המעורר

בתוכם אולי איזה עולם פנימי רדום, נסתר, ובעקבות התעוררות זו הם פועלים להצלת יהודים (למשל אוסקר שינדלר).

נראה שמבחינה חינוכית מהווה הדיון העקרוני הזה מעין צומת שבו אנו חורגים מעיסוק בתקופת השואה בלבד, עם כל חשיבותו, ועוברים לעיסוק בכל תקופה ואף בכל אדם. מתוך לימוד אישיותם ופועלם של חסידי אומות העולם אנו מרחיבים לסוגיות נוספות שחשיבותן החינוכית אינה צריכה הסבר. ניתן לנסח את הנושא הרחב יותר שמסתעף מדיוננו כך: מבחינה מהותית, ההכרעה המוסרית הנדרשת מן האדם היחיד בעמדו מול מצוקת הזולת צריכה לנבוע מן ההכרה שכפי שיש בו מן האנושיות כך היא קיימת גם בזולתו. קיימת תלות הדדית בין האנושיות של היחיד לזו של הזולת. בתקופת השואה הגדירה האידאולוגיה הנאצית את היהודים כמי שאינם בני אדם. מכאן נבעה הגישה האידאולוגית שברצח היהודים אין פגיעה באנושיות של הרוצחים אותם, שכן היהודים הם חיידיקים מזיקים ולא בני אדם. חסידי אומות העולם היו אלה שהכריעו נגד גישה זו, ובעת שהצילו יהודים והתייחסו אליהם כבני אדם הזקוקים לחסד ולהגנה שמרו על אנושיותם שלהם. וכבר אמרו חז"ל: כל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם ומלואו. אין חולק על כך שהרחבה בעניין זה היא בעלת משמעות חינוכית מרכזית, ואפשר אף שהיא מכילה בתוכה מטרות ערכיות שצריכות להוות אחד הצירים המרכזיים של החינוך כולו (להרחבה בסוגיה זו ראה: רוטנשטריך נתן, **היחיד והאחריות האישית**, קובץ מחקרים ה', יד ושם, ירושלים 1963, עמ' 17 - 27)

חסידי אומות העולם החליטו להציל יהודים במצב קיצוני שבו כל מי שסייע ליהודים סיכן את חייו. הם ידעו שהסיכון קיים ופעלו כפי שפעלו למרות ידיעה זו. ושוב, הקיצוניות שבנסיבות מדגישה עוד יותר את מהותה ואת טיבה הערכי של פעולתם.

הדיון במתכונת שהוצעה כאן מתאים לתלמידים בכיתות הגבוהות. אך גם בכיתות נמוכות יותר, שבהן יתמקד הדיון בדמות מסוימת ובסיפורה, חשוב להדגיש את ההיבט המוסרי של מעשה ההצלה, כמובן תוך התאמת התכנים ליכולת ההפנמה של התלמידים.

הצגה וניתוח של דוגמאות אחדות של יחידים וקבוצות מבין חסידי אומות העולם

בפרק זה נציג מספר מקרים של חסידי אומות העולם. הבחירה בדוגמאות שלהלן נעשתה לפי מספר קני מידה:

- סיפור שזכה לפרסום – נבחר בהנחה שהפרטים ידועים וניתן להדגיש בו היבטים בעלי משמעות (אוסקר שינדלר).
- סיפור חשוב במכלול סיפורי ההצלה של חסידי אומות העולם (ראול ולנברג).
- סיפור של קבוצה של חסידי אומות העולם (קבוצת וסטרוויל בהולנד).
- סיפור של קבוצת מחתרת פולנית (ז'גוטה)

- סיפור של אישה אחת, אלמונית, שפעלה תוך סיכון מתמשך (אנטונינה שיבאק).

בסיום הפרק תובאנה הפניות לדוגמאות נוספות, וכן ייבחן בקיצור סיפור הצלתם של יהודי דנמרק על ידי התגייסותו הרחבה של העם הדני להגנתם. לא ייעשה כאן ניסיון למצוא הסברים פסיכולוגיים לפעולת המצילים. גם מבחינה גאוגרפית לא יהיה כאן ייצוג לכל ארץ וארץ וכן אין ניסיון לאפיין את חסידי אומות העולם לפי מוצאם הלאומי. מאחר שמדובר פה על הכרעה מוסרית של היחיד לא ניתן להכליל בעניין זה, ודרך הבדיקה המשמעותית היא של כל סיפור בפני עצמו.

אוסקר שינדלר

ספרו של תומס קנילי "רשימת שינדלר", שיצא בשנת 1982, וסרטו של סטיבן שפילברג משנת 1993 זכו לקוראים וצופים כה רבים עד כי אין צורך לחזור ולספר את הפרטים. לענייננו חשוב דווקא לעסוק בדמותו של שינדלר ולבדוק איך הפך להיות מציל יהודים, חסיד אומות העולם.

דמותו של שינדלר אינה דמות של איש צדיק. הוא היה חבר במפלגה הנאצית, רודף שמלות ונהנתן, והגיע לפולין הכבושה כדי להפיק רווחים כספיים מהמלחמה. כמעט ניתן לומר שאילו נדרש מישהו לזהות את תכונותיה האופייניות של אישיות מצילה לא היה מוצא אותן בשינדלר. המתח שבין אישיותו ותכונותיו ובין מעשה ההצלה החשוב שעשה מציג דרמה אמתית, ונראה שבשל כך הפך לגיבור פופולרי מוכר. בצורה מעט סכמטית אפשר לומר שסיפורו של אוסקר שינדלר מראה כיצד אדם שהוא חבר המפלגה הנאצית, קל דעת, אנוכי שמעוניין רק במנעמי החיים ובכסף, הופך בשעת מבחן לאדם אחר. אם נשתמש בהגדרה העקרונית שהוצגה לעיל - בשעה שנדרש להעמיד את אנושיותו במבחן קיבל שינדלר החלטה שמהותה היא ההכרה באנושיות של זולתו, ובמקרה שלו מדובר ב-1,200 אנשים שניצלו בזכותו.

צפייה בסרט "רשימת שינדלר" אינה מתאימה לתלמידים צעירים, אך את הסיפור ניתן להציג לתלמידים, תוך הדגשת הדרמה הפנימית המתחוללת באיש והופכת אותו לאחד. תלמידים בוגרים יכולים לצפות בסרט. אין זה המקום לעסוק בהיבטים הקולנועיים של הסרט ובאופן שבו מוצגת השואה במהלכו, שכן נושאים אלה חורגים מעניינה של רשימה זו. לענייננו הסרט הוא אמצעי להכרת דמותו של האיש ולהבנת משמעותה של פעולתו מבחינה אנושית וערכית. ראוי להמליץ גם על קריאת הספר, שדחף את שפילברג ליצור את הסרט. השוואת דמותו של שינדלר ומניעיו בסרט ובספר יכולה אף היא להוות מוקד ראוי לדיון.

ראול ולנברג

חוץ מאוסקר שינדלר, סיפורו של ראול ולנברג, הדיפלומט השוודי שפעל בהונגריה בשנת 1944, בעת שיהדות הונגריה נשלחה לאושוויץ, הוא המפורסם שבסיפורי חסידי אומות העולם.

סיפורו של ולנברג חשוב לענייננו מכמה סיבות:

הוא הציל עשרות אלפי יהודים בהונגריה. מבחינת מספר הניצולים אפשר לראות בו את גדול חסידי אומות העולם. פעילותו הצטיינה בתעוזה רבה ובהחלטיות.

ולנברג הגיע להונגריה כדי לעסוק בהצלת יהודים. אם נבחן את סיפורו מנקודת הראות של ההכרעה המוסרית, הרי שלא כשינדלר וכאחרים, ולנברג התגייס לעניין ההצלה בצורה רציונלית, מתוכננת, כמו למבצע צבאי. כשפנו אליו לפעול הסכים מיד, אף על פי שידע היטב מה הם הסיכונים הכרוכים בפעילותו. ולנברג פעל בבודפשט לאור היום, בגלוי, ולא במסתרים. יש בפעולתו התרסה מתמשכת כנגד המפקדה הנאצית בראשות אייכמן, שפעלה בבודפשט וניהלה את מבצע שילוח היהודים לאושוויץ. ההתנגשות בין שתי הדמויות הללו, ולנברג ואייכמן, התנגשות שהתרחשה במציאות, היא דרמטית ברמה האישית ובעלת משמעות אנושית ברמה העקרונית של דיונו: האיש הטוב קורא תיגר על האיש הרע. הבלטת ההתנגשות הזאת חשובה מאוד ובהחלט ניתן לשתף כאן תלמידים בהכנת "תעודת הזוהר" של וולנברג מול זו של אייכמן.

פעולתו של ולנברג מבליטה ביתר שאת את גורלם של יהודי הונגריה, שנשלחו להשמדה במועד מאוחר, כשהעולם כולו ידע על הכוונה לעשת זאת ועל הביצוע בפועל - ידע ונמנע מפעולה. ולנברג ועמו דיפלומטים ממדינות נוספות עשו להצלת יהודי בודפשט מה שהמעצמות הלוחמות לא עשו.

סופו הטרגי של ולנברג - היעלמו בכלא הסובייטי אחרי שנשבה עם שחרור בודפשט וסירובם של הרוסים למסור מידע מבוסס וחד-משמעי על גורלו מאז 1945 ועד היום - כל זה הוסיף נופך של מיתוס לדמותו. מבחינה דידיקטית יש לסיפור דרמטי כזה ערך רב. ניתן לעסוק בו ברצף הלימוד של נושא השואה, בעת שנדונה פרשת הונגריה. אפשר להבליט את פעולות ההצלה של ולנברג על רקע השילוחים לאושוויץ, במקביל להריגת יהודים ביריות לגדות הדנובה על ידי מפלגת "צלב החץ" (הנאצים ההונגרים) ובמהלך צעדת המוות שארגן אייכמן לאלפים מיהודי בודפשט לכיוון אוסטריה.

אולם גם ללא ההקשר ההיסטורי ניתן ללמוד על האיש ופעולתו, למשל בתקופה הסמוכה ליום השואה, לקראת סיור ב"יד ושם", ששם נטוע עץ החרוב לכבודו, או בהקשר אחר שהמורה יבחר. ראוי להעיר שהעץ שניטע בשדרת חסידי אומות העולם לכבודו של ולנברג הוא צעיר ונמוך בהרבה מעצים אחרים הסמוכים לו. הסיבה לדבר היא שבמשך שנים קיוו שוולנברג ישוחרר מן הכלא הסובייטי ויטע את העץ בעצמו. רק לאחר שאבדה למעשה התקווה שהאיש חי עדיין ניטע העץ.

מלבד תואר חסיד אומות העולם של "יד ושם" קיבל ולנברג אזרחות כבוד של ארצות-הברית, ובמקומות רבים בעולם נקראו רחובות על שמו. דמותו היא סמל לאופן שבו היה **ראוי לנהוג** בעת השואה.

קבוצת וסטרוויל מהולנד

הבחירה בדוגמה זו נעשתה משני טעמים: הראשון, מדובר בקבוצה שלמה הפועלת במחתרת. בקבוצה, הקרויה על שם מנהיגה, יופ וסטרוויל, היו צעירים הולנדים אידאליסטים, ביניהם מורים בעלי רעיונות מקוריים בתחום החינוך. הם פעלו להסתרת יהודים בעת הכיבוש הנאצי בהולנד, ואחר כך עסקו גם בהברחתם לארצות נטרליות על מנת להצילם. אחדים מחברי הקבוצה, וביניהם יופ וסטרוויל עצמו, נתפסו ועונו על ידי הגסטפו, סירבו למסור אינפורמציה והוצאו להורג.

והטעם השני, זהו סיפורם של חסידי אומות העולם מהולנד, המוכרת לרבים בהקשר של תקופת השואה מיומנה של אנה פרנק, שאף היא ומשפחתה הוסתרו על ידי הולנדים, שגם הם הוכרו לימים כחסידי אומות העולם. סיפור זה, כמו האחרים, מאפשר למורה לשוב ולבחון את הצד הערכי של ההחלטה לפעול למען הצלת יהודים. העובדה שמדובר בקבוצה אידאליסטית היא חשובה, שכן היא מבליטה את האפשרות לדבוק באידאליים ה"ישנים" גם בתקופה שהם נרמסו לחלוטין, ושהדבר היה תלוי בהחלטתו של כל יחיד.

זאת ועוד, דוגמה זו מאפשרת למורה המעוניין בכך לפתוח אשנב לגורלה של יהדות הולנד בתקופת הכיבוש הנאצי. הסברה הרווחת היא שההולנדים הצילו את הקהילה היהודית שם והיו עם ידידותי ומגן ליהודי ארצם. נראה שמקור הסברה הזאת הוא בסיפור הידוע כל כך של אנה פרנק, שיומנה נפוץ מאוד ונקבע כקריאת חובה אפילו בבתי ספר יסודיים ואף הומחז, הוסרט ועובד לטלוויזיה. העובדה שיומנה של אנה פרנק מוכר כל כך, ושגם בו מצויות דמויות של חסידי אומות העולם, מאפשרת בהחלט לשלב אותו בהקשר שלפנינו, ובמיוחד לתלמידים צעירים. אך הסברה המקובלת באשר להולנד אינה מציגה את התמונה האמתית, והמספרים מוכיחים זאת היטב: יהדות הולנד מנתה ערב השואה כ-140,000 איש, מתוכם נספו כ-110,000, כלומר חלק הארי של הקהילה. עם זאת הולנדים רבים אכן התגייסו להסתרת ילדים יהודים ומשפחות יהודיות (דוגמת משפחתה של אנה פרנק) וכן לפעולות הברחה מעבר לגבול כמו במקרה של קבוצת וסטרוויל.

מחתרת פולנית: קבוצת "ז'גוטה"

על רקע המערכת המורכבת של יחסי יהודים-פולנים בתקופת המלחמה (וכמובן גם לפני כן) ראוייה קבוצת "ז'גוטה" להתייחסות כדוגמה ייחודית – בקבוצה זו, שעסקה לאורך זמן בסיוע ליהודים, בעיקר ילדים, ובהצלתם בפולין הכבושה, פעלו במשותף אנשי מחתרת פולנים ויהודים. ייחודה של קבוצה זו גם בכך שהייתה גוף מחתרתי-פוליטי שפעל בחסות הממשלה הפולנית הגולה בלונדון ובתמיכתה. פעולת הקבוצה החלה בשנת 1942 ונמשכה עד המרד הפולני הגדול בקיץ 1944. פעולותיה העיקריות היו הסתרת יהודים בדירות מסתור, מתן מסמכים אריים מזויפים ליהודים, הסתרת ילדים במשפחות פולניות והבטחת טיפול רפואי למסתתרים. את "ז'גוטה" הקימה קבוצת אנשי מחתרת פולנים, בעיקר מחוגי השמאל ומהחוגים

הקתוליים-הליברליים. ובפעילותה שותפו גם שני נציגים של המחתרת היהודית בוורשה, ציוני ובונדאי. הדוגמה של קבוצת "ז'גוטה" ממחישה כי יש להימנע מראייה מכלילה של קבוצות ועמים.

סיפורה של אישה אלמונית: אנטונינה שיבאק מפולין

הסיפור האחרון מציג את האדם הפועל לבדו מול היהודי היחיד שניצל בזכותו. רוב חסידי אומות העולם היו אנשים כאלה, וסיפוריהם הם לעתים מרתקים ומרגשים לא פחות מן הסיפורים המפורסמים והידועים. בהתייחסות החינוכית לנושא כולו חשוב להדגיש שרוב המצילים באמת נותרו אלמונים, וסיפורם שמור בינם לבין הניצולים.

אנטונינה שיבאק מתגוררת היום בכפר קטן בפולין. בתקופת המלחמה עבדה כמשרתת בביתו של קצין גרמני בלבוב (שהייתה באזור שסופח לברית-המועצות), והכירה משרתת אחרת שעבדה בדירה סמוכה והתיידדה עמה. לא הייתה ביניהן שום היכרות קודמת והקשר נוצר במקרה. האשה האחרת היא רבקה הולנדר, היום תושבת נתניה. אחרי הפלישה הגרמנית ביוני 1941 ובעקבות הפקודה לרכז את יהודי לבוב בגטו הציעה אנטונינה לרבקה שלא תלך עם כולם ותסתתר אצלה, בחדרה בדירת מעבידיה הגרמנים.

רבקה עברה להתגורר בחדרה של אנטונינה, ומקום המסתור שלה היה מאחורי הארון שבחדר.

נתאר כאן את אחד מרגעי המתח והסכנה שעברו על שתיהן בשלוש השנים שבהן הסתירה אנטונינה את חברתה. רבקה הייתה מסתתרת במחבואה בשעה שבעלי הבית היו בבית, וכאשר יצאו יכלה להסתובב בחדר באופן חופשי. כשישבה יום אחד ותפרה במכונת התפירה שהייתה בחדר נכנסה בעלת הבית במפתיע. בקור רוח המשיכה לתפור כאילו זהו הדבר הטבעי ביותר. איש לא חקר אותה וכנראה הניחה בעלת הבית שזו חברה של אנטונינה. משגברה הסכנה לגילוייה של רבקה הבינה אנטונינה כי מסוכן להמשיך להסתירה בדירת הקצין הגרמני והכרחי להחליף את מקום מגוריה. היא עשתה זאת כדי שתוכל להמשיך ולשמור על רבקה. ראוי לציין שלא ציפתה לשום גמול על מעשיה. הדבר חשוב וניתן להדגישו על ידי סיפור נוסף: רבקה נתנה לאנטונינה טבעת יהלום וביקשה ממנה שתיסע למחנה העבודה שבו שהתה אחותה ותנסה לשחד מישהו כדי להביא את האחות ללבוב. אנטונינה נסעה וניסתה לפעול כפי שנתבקשה, אך נכשלה. עם שובה החזירה את הטבעת לרבקה - והרי בקלות יכלה להסתיר אותה או למכרה בכסף רב ולטעון שנתנה אותה כשוחד, ושהמשוחד לא עמד בדיבורו.

בשנת 1989 נפגשה קבוצת תלמידים מישראל, במסגרת סיור בפולין, עם אנטונינה. לאחר ששמעו את סיפורה, שסופר בפשטות ובקיצור, מבלי לנסות אפילו להבליט את הסיכון שלקחה על עצמה מדי יום כדי להגן על רבקה, נשאלה: מדוע עשית זאת, הרי לא הכרת את רבקה ושום טובה לא צמחה לך ממעשה ההצלה? על כך השיבה: רבקה הייתה אישה נשואה, בעלה נאלץ לברוח לשטחי ברית-המועצות ולהתגייס לצבא הרוסי, ותמונתו של נתן בעלה ליוותה את רבקה כל העת; הבטחתי לה שאשמור עליה כדי שתישאר

בחיים ותפגוש אותו כשישוב. ועוד אמרה: זה היה המעשה הנוצרי ביותר שעשיתי, ראיתי אישה צעירה במצוקה ולא יכולתי לנהוג אחרת.

בתשובה הפשוטה והכנה נכללים כל הטיעונים הפילוסופיים והערכיים שהובאו בראשיתה של רשימה זו. היחיד הוא הקובע את אנושיותו באופן התייחסותו לזולת.

נזכיר שמות של עוד שני חסידי אומות העולם שסיפוריהם לא יובאו כאן בהרחבה אך ניתן למצוא אותם במקורות שונים: הקונסול היפני סמפו סוגיהארה, שפעל בקובנה שבליטא, והקונסול הפורטוגזי אריסטידס דה סוזה מנדס, שפעל בבורדו שבצרפת. שניהם קיבלו החלטה אישית שנגדה את ההוראות של ממשלותיהם כשהעניקו ליהודים אשרות כניסה לארצותיהם, ושניהם שילמו על מבצע ההצלה שלהם באיבוד משרתם וזכויותיהם.

ולבסוף נזכיר את מבצע ההצלה של יהדות דנמרק. סיפור הצלתם של יהדי דנמרק והעברתם לחוף מבטחים בשוודיה הניטרלית בספינות דייג קטנות ידוע ומפורסם. חשוב להדגיש בהקשר שלנו שהייתה זו פעולה מודעת של עם שלם בעת שהיה תחת כיבוש נאצי, ושגם במקרה זה נדרש כל יחיד לבחור את דרכו מול הגזרה לגירוש היהודים. גם במקרה של הכרעה קבוצתית מורכבת הקבוצה מיחידים, והשילוב בין החלטת היחיד לפעולת הכלל הוא לב לבו של מבצע ההצלה הזה, והוא הבסיס להכרזה על העם הדני כולו כעל חסידי אומות העולם.

הצעות לקריאה נוספת

ברשימה שלהלן מקורות נוספים הדנים בסיפורים אישיים וספרים המטפלים בתופעת ההצלה ומנסים לעמוד על מניעיה. המעוניינים להרחיב בנושא, יוכלו להיעזר במקורות אלה, שגם בהם מצויות הרחבות ביבליוגרפיות.

- אריק סילבר, **הצדיקים בסתר, ספר חסידי אומות העולם**, תל-אביב: עידנים, 1992. ספר זה מכיל דוגמאות רבות של מעשי הצלה והקרבה של מי שהוכרו כחסידי אומות העולם
- מרדכי פלדיאל, **כל המקיים נפש אחת: חסידי אומות העולם וייחודם**, ירושלים: יד ושם, תשנ"ג. ספר זה נכתב על ידי מנהל המחלקה לחסידי אומות העולם ב"יד ושם" וגם הוא מביא סיפורים ודוגמאות. שני הספרים הנזכרים מציעים חלוקה של המצילים לקטגוריות, ומנסים למצוא את המשותף למצילים שנכללו באותה קטגוריה.
- **כי באדם אמין: מצילי יהודים בתקופת השואה**, משואה ומנהל חברה ונוער [ללא שנת הוצאה]. חוברת זו מיועדת לסייע למורים ומדריכים בהפעלות בנושא. יש בה הצעות להפעלות מגוונות ורעיונות לדיוני דילמה ולדיונים בקבוצות וכן מספר סיפורים אישיים.

Rescuers of Jews During the Holocaust: Eva Fogelman, New-York 1994

הספר מציע דרך להבנה של מבנה "האישיות המצילה", פרופיל פסיכולוגי רחב שמבקש להתייחס למספר אנשים שהצילו יהודים ולמצוא קווים מאפיינים משותפים להם.

- ג'ון בירמאן, **ראול וולנברג: פרשת גבורתו והעלמו**, ירושלים: כתר, 1984.
- לני יחיל, "ראול וולנברג – שליחותו ופועלו בהונגריה", **יד ושם קובץ מחקרים**, טו (תשמ"ד), עמ' 7 – 41.
- נחום בוגנר, "הארגון להצלת יהודים-ז'גוטה", **בחסידי זרים**, יד ושם, ירושלים 2000, עמ' 117-142.

סיכום

מבחינה דידיקטית לפנינו נושא שקל לעסוק בו ולהביאו לפני תלמידים. היחידים והקבוצות שמדובר בהם עשו מעשים טובים ונאצלים והיוו קרן אור באפלה. יש בסיפוריהם של חסידי אומות העולם מרכיבים של מתח וסכנה, של פעולה במחותרת למרות סיכונים גדולים, ופעמים רבות גם סוף טוב של הצלה ונאמנות. המרכיבים הדרמטיים הללו יעוררו עניין בקרב תלמידים ואף הזדהות והערצה במקרים רבים.

רשימה זו ביקשה להרחיב מעט את ראיית הנושא על ידי העמדתה במרכז של השאלה הערכית הגלומה בהכרעתו של היחיד בעת ההיא, תוך הבהרה והדגשה שההכרעה המוסרית של חסידי אומות העולם אינה צריכה להיתפס רק בהקשר של התקופה וכמנוגדת להתנהגות הרוב במהלכה. עלינו לראות בה מוקד של חינוך לערך האדם באשר הוא, בכל מקום ובכל תקופה. האדם החושב, האוטונומי, זה שאינו נסחף עם הזרם אלא מעצב בעצמו את חייו ואת ערכיו, הוא התכלית העמוקה והחשובה של הפעילות החינוכית.

לסיום נציע להביא את מילותיו של שיר שנכתב במקורו בצרפתית. מילות השיר "לאיש חסדי", מאת המשורר הצרפתי ג'ורג' ברסנס (תרגום: נעמי שמר), מבטאות היטב את הממד האנושי הכללי של היחיד הפועל מתוך הכרעה מוסרית ומחויבות אנושית, ואף בניגוד למקובל בהתנהגותם של רוב האחרים. השיר לא נכתב על חסידי אומות העולם דווקא, אך מילותיו ותוכנו חוזרים ומבליטים את משמעות החסד האנושי ואת האופן שבו הוא מעצב לא רק את מי שזוכה בו אלא גם את מי שבוחר לעשותו.

- הצעה לפעילות זו מבוססת על מאמרה של אפרת בלברג. במאמר נעשו שינויים על מנת להתאימו לשימוש באינטרנט.

בלברג אפרת, **בשביל הזיכרון**, גיליון 29, ביה"ס המרכזי להוראת השואה, יד ושם, ירושלים 1998, עמ' 39-30.